

ОСВІТА І БЕЗПЕКА: ДО ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ ОСВІТИ

Мусієнко І.І., д. н. з державного управління, професор кафедри „Основи забезпечення державної безпеки, контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності” Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України Національного університету „Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”

У статті розглядається проблема реалізації національних інтересів у сфері освіти. доводиться, що забезпечення освітньої безпеки на належному рівні є гарантом незалежності України, умовою її сталого розвитку й зростання добробуту громадян. Особлива увага приділяється питанню модернізації освітньої політики в контексті національної безпеки України.

Ключові слова: національна безпека, національні інтереси, освіта, модернізація.

Сьогодні, як ніколи, загострюється надзвичайно важливе питання ролі освітньої безпеки у політичній та правовій концептуалізації національних інтересів України, що є одним з найважливіших національних пріоритетів і вимагає посиленої уваги представників владних структур, громадських та політичних рухів, науковців, широких кіл громадськості. Забезпечення освітньої безпеки на належному рівні є гарантом незалежності України, умовою її сталого розвитку й зростання добробуту громадян. Щоб реалізувати ідеї реалізації національних інтересів, необхідно вивести на якісно новий рівень функціонування систему освіти, оскільки саме освіта є фундаментом формування знань та інтелектуального капіталу. Проблема реалізації національної безпеки у галузі освіти набула певного вирішення та філософського осмислення у працях Д. Дзвінчука, Г. Дмитренка, К. Корсака, В. Лугового, С. Ніколаєнка, В. Огнев'юка, М. Степка С. Пролєєва та ін. Між тим теоретично обґрунтованої програми реалізації національних інтересів у сфері освіти на сьогодні не існує. Саме тому у статті робиться спроба визначити основні моменти такої програми.

Зауважу, що в економічно розвинених країнах освіта є рівноправною з

матеріальним виробництвом галуззю економіки, яка робить істотний внесок у збільшення національного доходу та багатства суспільства. Таким чином, освіта перетворюється на визначальний чинник соціальної стабільності суспільства, національної та економічної безпеки держави, оскільки освіченість нації у широкому контексті – це джерело її саморозвитку, основа консолідації суспільства та національної стійкості.

Зміна великих технологічних епох у житті суспільства незмінно пов'язана із зміною концептуальних засад освіти, які відображають освітні парадигми. У широкому розумінні парадигму (гр. *paradeigma* – *приклад, зразок*, як термін була введена американським філософом Т. Куном) визначають як набір переконань, цінностей і технік, що їх визнають та поділяють члени даного наукового співтовариства. Виокремлення парадигми передбачає порівняльний аналіз усталених концепцій з новітніми з погляду їх революційності, радикальності та прогресивності [2, с. 23]. Освітня парадигма задає цілі, зміст і методи навчання, а також форму освітніх закладів. Як тільки парадигму приймають, вона стає потужним каталізатором наукового прогресу.

В індустріальному суспільстві сформувалася класична парадигма освіти, яку характеризує домінування функції корисності знань, що забезпечувало підготовку людей до обслуговування виробництва. Класична парадигма освіти обмежувалась розумінням закономірностей процесів, що відбуваються в природі і суспільстві, відтворенням ефективних практик, які склались в минулому. Випускник такої системи не здатен працювати у режимі майбутнього й перетворювати дійсність, не володіє навичками реальної діяльності щодо створення інноваційних і конкурентоспроможних продуктів. В умовах економіки знань стара освітня парадигма втратила свою дієздатність, і на її місце має прийти інша парадигма, адекватна сучасним вимогам реалізації національних інтересів України.

Нова освітня парадигма має передбачати практично-орієнтовані форми реалізації вищої освіти, формувати фахівця як носія проектно-діяльнісного

світогляду, який здатний свідомо і відповідально «працювати з майбутнім». Сучасний спеціаліст повинен вміти управляти, постійно примножувати знання, перетворювати науку на безпосередню технологію діяльності. І якщо в індустріальну епоху переважав підтримуючий тип навчання, то нова освітня парадигма має орієнтуватись не на озброєння людини знаннями у певній галузі, а формувати науковця дослідника, здатного орієнтуватись у величезних обсягах інформації, критично її оцінювати та аналізувати, планувати, приймати відповідальні рішення і володіти гнучкістю в сучасному глобалізованому світі, що забезпечить розвиток країни та дасть можливість гідно підтримувати національні інтереси.

Але, на нашу думку, в новій освітній парадигмі змінюються акценти у визначенні освітніх цілей і наукових цінностей, основна увага приділяється не стільки процесу викладання, скільки результатам навчання. Кінцевим результатом освіти має бути спеціаліст, який здатний використовувати наукові знання та примножувати їх на робочому місці, що приведе до забезпечення національної безпеки України у всіх її напрямках.

Важливо зазначити, що на кінець ХХ ст. на зміну концепції «навчання на все життя» прийшла концепція «навчання впродовж всього життя». Неперервна освіта дає змогу людині підтримувати свою конкурентоспроможність впродовж усього життя, її можна розглядати як механізм виживання людини і суспільства в інформаційну епоху.

В умовах знаннєвої економіки продуктивною силою, котра найбільше спроможна на прорив в економіці, є наука. Перехід до постіндустріального суспільства ознаменувався перетворенням ринку освітніх послуг на ринок освітньо-наукових послуг, центральне місце в якому належить університетам. Саме університети, які поєднують фундаментальні дослідження, освіту та інновації, перетворюються на ключовий елемент розвитку наукомісткої економіки. Але держава ще не достатньо підтримує університети, не надає їм відповідного фінансування, що свідчить про існуючі загрози розвитку освітньої безпеки України.

Слід сказати, що вже з середини ХХ ст. в розвинених країнах спостерігався процес активізації ролі держави в соціально-економічному житті суспільства. У доповіді Всесвітнього банку «Політика і стратегія у сфері освіти», підготовленому ще в 1995 році, стверджується, що логіка глобалізації диктує істотне скорочення присутності держави у сфері освіти, оскільки державне управління позбавлене гнучкості як необхідної умови для ефективного навчання. Експерти Всесвітнього банку вважають, що в нових умовах завдання держави у сфері освіти полягає у гарантуванні права бідних на доступ до освіти, розповсюдженні інформації про освітні можливості, забезпеченні якості освіти через впровадження стандартів і моніторингу їх дотримання [1, с. 12].

Такі рекомендації не зовсім прийнятні для України, адже саме держава забезпечує соціокультурні та ментальні засади освітнього процесу, визначає основні принципи, стратегію і напрями реалізації державної політики у сфері освіти, створює систему освітніх інституцій та управління ними, формує правове поле освітньої діяльності. Державна освітня політика має бути тим стрижнем, навколо якого формується єдина система інтересів, які можуть об'єднати освітньо-наукову діяльність із підприємництвом, державним управлінням, державотворенням. Тому слушною є думка, що держава виступає особливим соціальним інститутом і суб'єктом управління, який повинен інтегрувати індивідуальні інтереси та цілі й спрямувати їх в таке русло, де їх реалізація найповніше сприяла б розвитку самої людини [3, с. 43].

За деякими оцінками, за останні 10–15 років глобалізація стала більше впливати на реалізацію національних інтересів у сфері освіти [12, с. 98]. Даний вплив визначається необхідністю національних держав адаптувати цінності, що лежать в основі освітньої політики, які не завжди відповідають аксіологічним домінантам суспільств, що трансформуються. Багатьма дослідниками така тенденція розцінюється як виклик, з яким вперше зіткнулася освіта за всю історію свого існування. У даному контексті цілком

обґрунтованим звучить питання, яке ставиться багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими, чи досягне система національної освіти в нинішньому столітті процвітання або буде віддана на відкуп транснаціональним провайдерам [13, с. 74].

Розвиток освітньої системи в напрямку гарантування та забезпечення національних інтересів визначається дією таких чинників, як:

- поява та розширення сфери впливу організацій, які прагнуть до світового прояву (наприклад: СОТ, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Організація економічного співробітництва і розвитку тощо);
- популяризація філософії неолібералізму, що ґрунтується на абсолютизації значення ринкових відносин і поширення їх у тому числі й на сфери освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення тощо, як урядової ідеології;
- збереження глибокого розриву в рівні соціально-економічного розвитку між індустріальними країнами і країнами, що розвиваються;
- прагнення національних і урядових організацій до створення горизонтальних, а не ієрархічних організаційних структур (наприклад, Європейський союз, Північноамериканська зона вільної торгівлі, Загальний ринок країн Південного конуса, Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво та ін.);
- актуальність вирішення на наднаціональному рівні глобальних екологічних проблем.

У сфері освіти це дозволяє не тільки скорочувати витрати на навчання студентів, але й розширити доступ до нього, реалізувати концепцію безперервної освіти протягом усього життя шляхом створення віртуальних університетів, розвитку дистанційної системи навчання та деяких форм транснаціональної освіти, що, на нашу думку, буде сприятливо впливати на реалізацію національних інтересів у напрямку забезпечення національної безпеки України. С. Майборода приводить такий перелік вигод і загроз для нових і старих сил національної системи освіти в умовах глобалізації вищої

освіти [9, с. 132].

Безперечно, глобалізація в сфері освіти, таїть в собі загрозу національній освітній системі, а отже, і національним інтересам України. Між тим, ураховуючи те, що державне управління відіграє істотну роль в міжнародному житті, необхідно підкреслити важливість даного аспекту для аналізу проблеми. Адже аналіз державного управління дозволяє коректно підійти до співвідношення інтернаціонального та глобального. Зокрема слід сказати, що міжнародні політико-правові підходи до реалізації національних інтересів у сфері освіти базуються на цінностях, проголошених цілою низкою міжнародних актів, що встановлюють права людини як визначальний чинник формування політичних і правових систем державного управління. У числі таких актів Загальна декларація прав людини (1948 р.), Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод (1950 р.), Декларація прав дитини (1959 р.), Міжнародний пакт про громадські й політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), інші міжнародні акти. Відповідно до концепції прав людини, відображеної цими документами, державі ставиться в обов'язок створювати необхідні інституційні політичні та правові умови для реалізації прав людини [10, с. 45].

При цьому регулювання прав людини, яке здійснюється державою, має на меті найповнішу реалізацію прав людини в конкретних історичних умовах. Очевидно, що державний суверенітет входить до числа необхідних для реалізації прав людини інституційних умов, оскільки за його відсутності держава не може здійснювати свої функції щодо захисту та реалізації прав людини.

Говорячи про проблему співвідношення інтернаціоналізації і глобалізації сфери освіти, слід зазначити, що формування сучасної концепції прав та свобод людини, яка знайшла свій найбільш лаконічний вираз у Загальній декларації прав людини 1948 р., спочатку визначалось як тенденція інтернаціоналізації. Про це свідчить те, що державний суверенітет

розглядається як одна з основних цінностей Загальної декларації. Сам процес обговорення та прийняття Декларації, Статуту ООН також свідчив про інтернаціональний характер даного процесу.

Так, при формуванні Статуту ООН була проявлена воля до того, щоб врахувати специфіку всіх сторін. До складу комісії з прав людини увійшли представники від різних континентів – Європи (Англія, Франція, Бельгія), Америки (США, Чилі), Азії (Китай, Індія), Африки (Єгипет), Австралії, і різних політичних систем (СРСР, Україна, Білорусь, Польща). Це націлювало роботу комісії на узагальнення різних доктринальних підходів, ідеологій і національного законодавства [11, с. 38]. Варте уваги, що робота в Комісії з прав людини, і особливо в III Комітеті Генеральної Асамблеї ООН (куди входили 58 держав – членів ООН, представники різних філософських, ідеологічних і релігійних поглядів щодо походження та змісту прав людини) супроводжувалася гострими дискусіями по кожній статті проекту Декларації. Так, з вересня по грудень III Комітет ГА ООН провів 85 засідань щодо проекту Декларації, а голосування проходило 1400 разів – майже по кожному слову і кожній поправці. Суперечності світоглядного порядку окреслювалися геополітичними утвореннями: з одного боку, Захід – Схід, з другого – країни, афро-азіатський регіон, соціалістичні країни – Західна Європа – США. Так, європейські країни з позицій природного права наполягали на включенні в преамбулу вказівки на Божество як на джерело походження права людини, вважаючи, що підкреслення саме такого взаємозв'язку буде стримуючим чинником для держав у плані порушення прав людини. Це було неприйнятно для соціалістичних країн і мусульманських держав. Крім того, вони заявляли, що природна теорія походження прав людини відображає європейську концепцію, не беручи до уваги існування інших культурних традицій. США ж, в цілому, виходячи з теорії позитивного права, ставилися до цієї дискусії індиферентно [8, с. 32].

Західні країни, базуючись на пріоритетності індивідуальних прав як абсолютних і властивих кожній людині, на відміну від соціально-

економічних, наполягали на включенні до Декларації лише громадянсько-політичних прав (як це мало місце у французькому й американському законодавствах XVIII століття). Представники США підкреслювали, що економічні та соціальні права повинні служити тільки цілям і намірам й не можуть розглядатися як права, які потребують захисту з боку держави. У цілому всі суперечності, що виникали при обговоренні проекту Декларації, пояснювалися культурними, релігійними та ідеологічними відмінностями країн різних регіонів світу.

Отже, очевидно: прийняття Загальної декларації показало, що «незважаючи на розмаїття точок зору, різкі ідеологічні протиріччя, специфіку культурних і релігійних систем, вдалося сформулювати такий текст, який одержав схвалення міжнародної спільноти» [6, с. 23].

Інститут прав і свобод людини встановлює, що у сфері освіти держава повинна створювати всю сукупність інституційних умов для реалізації громадянами права на освіту. При цьому втручання держави в освітній процес має визначатися інтересами особистості, суспільства й держави, що, очевидно, також продиктоване реалізацією прав і свобод людини, оскільки право на освіту належить до сукупності основних прав [див. більш детально 5, с. 62].

Так, відповідно до прийнятих міжнародних підходів право на освіту розуміється як свобода освіти і є природним, невідчужуваним правом, належить кожному від народження. Не існує жодних підстав, завдяки яким це право не може бути передано іншій особі, групі осіб, суспільству, державі. Сама людина не може відмовитися від свого права на освіту [див. 7, с. 63].

Важливо відзначити, що даний міжнародний підхід розрізняє свободу освіти, свободу освіти відповідно до переконань, а також педагогічну свободу, тобто свободу вибору педагогічних методів. Відповідно, перешкоди в реалізації свободи освіти дають людині право на захист. Так, в преамбулі Загальної декларації прав людини говориться, що Генеральна Асамблея ООН проголошує цю Декларацію, щоб права людини охоронялися силою закону з

метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися до повстання проти тиранії і гноблення.

Проте в контексті сказаного не слід вважати, що сфера освіти, будучи заснованою на правах і свободах людини, вільна від глобалізаційних трансформацій. На жаль, доводиться констатувати, що в контексті сучасної глобалізації права і свободи людини є не стільки змістом, скільки формою процесів, що відбуваються, в тому числі й в сфері освіти. Однак інституційно важливими для державного управління і правової регламентації суспільних відносин у всіх сферах життя залишаються норми зазначених вище міжнародних правових документів, серед яких – державний суверенітет, тому ступінь негативного впливу глобалізації на освітню безпеку – це питання волі державної влади, тобто реалізації забезпечення національних інтересів країни.

Нині, особливо у нашій державі, постало питання про відновлення та подальший розвиток системи навчання кадрів на виробництві як суттєвого чинника підвищення якості робочої сили. За даними вибіркового соціально-демографічного обстеження, проведеного Держкомстатом України, більшість опитаних відчували власну потребу в навчанні та підвищенні кваліфікації.

Щоб відповідати трудовим вимогам нового тисячоліття, працівники мають дбати про поповнення освітнього багажу, зростання професійної майстерності, самовдосконалення і розвиток. Це водночас сприяє посиленню мотивації праці, стимулює і підвищує ринкову цінність носіїв інтелектуального капіталу. Однак формування поколінь працівників, які б цілком відповідали сучасним вимогам щодо освітньо-професійної підготовки, є двосторонньо зумовленим процесом, в якому значущу роль покликані відігравати як зацікавленість та ініціатива працівника, його індивідуально досяжні установки та відповідно спрямовані зусилля, так й інвестиції (державні чи приватні) у довгостроковий розвиток людського капіталу, перебудова системи освіти, гуманізація праці й виробництва, створення для кваліфікованих працівників відповідних умов і стимулів праці.

Щоб не програти у глобальній конкуренції, актуальним на сьогодні для України є становлення неперервної освіти – ефективної системи професійного навчання впродовж усього трудового життя.

Однак практично всі здобувають освіту через первинну підготовку, і можна стверджувати, що в Україні формуються лише зародки освіти впродовж життя. Реально, як свідчить аналіз, населення припиняє підвищувати свою освітню підготовку у 35 років [4, с. 129].

Важливою характеристикою при розгляді освітньої активності підприємств України є витрати коштів на навчання своїх працівників. Розвиток персоналу для підприємства є істотним елементом виробничих інвестицій, і нерідко самі підприємства стають найефективнішими виробниками людського капіталу. Як свідчить досвід розвинених країн та провідних вітчизняних підприємств, оптимальними є витрати на професійне навчання в обсязі 3–4 % від фонду заробітної плати. Досвід успішних вітчизняних та зарубіжних компаній свідчить, що інвестиції в персонал, створення умов для професійного зростання працівників та підвищення їх готовності вирішувати проблеми дають високу віддачу при забезпеченні національних інтересів країни [4, с. 129].

Очевидно, що право на освіту потребує відповідної інституційної структури, яка, створюючись державою, має відповідати національним інтересам. По суті справи, формується інституційне політичне і правове поле, яке регулює сферу освіти, визначається ширшим інституційним контекстом, забезпечує реалізацію прав і свобод людини. Тому повнота реалізації права на освіту державою пов'язана з концептуальним змістом національних інтересів, що є ідеологічним контекстом забезпечення національної безпеки.

Література:

1. Андрейчук С.К. Використання інноваційних управлінських технологій у суспільстві загалом і в освіті зокрема // Ефективність державного управління. – 2006. – Вип. 10: Вид-во ЛРІДУ НАДУ. – С. 11-17.
2. Білан С.О. Нова концепція розвитку освіти в сучасній Україні // Проблеми

- історії України: факти, судження, проблеми. – К.: Інститут історії України НАНУ. – 2001. – Вип. 1. – С. 21-31.
3. Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період: Монографія – К.: Міленіум, 2006.– 506 с.
 4. Енциклопедія освіти / АПН України / За ред. Кременя В.Г. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
 5. Зарубежный опыт реформ в образовании: Европа, США, Япония // Высшее образование сегодня. – 2001. – № 2. – С. 60-67.
 6. Каленюк І. Рух Європи до суспільства знань, Болонський процес і Україна / І. Каленюк, К. Корсак // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – 22-28.
 7. Коміренко В. Приєднання до Болонського процесу – євроінтеграційна стратегія України // Освіта і управління. – 2005. – Т. 8. – № 3-4. – С. 175-181.
 8. Лукичев Г.А. Высшее образование и рынок труда: новая парадигма взаимодействия // Высшее образование сегодня. – 2005. – № 6. – С. 30-34.
 9. Майборода С.В. Вища освіта України в умовах інтеграції у світовий освітній простір // Державне управління в умовах інтеграції в Європейський Союз: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участі (2002, 29 травня, Київ). / За гол. ред. В.І. Лугового. – К.: УАДУ, 2002. – Т. 1. – С. 130-135.
 10. Моделі гармонізації національних та міжнародних стандартів вищої освіти в контексті Болонського процесу: Матеріали міжнародного семінару. – Львів, 27-28 травня, 2004 року. – Львів: Літопис, 2004. – 110 с.
 11. Мороз І. Педагогічні умови запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу: Монографія. – К.: Освіта України, 2005. – 278 с.
 12. Приходько І.П. Інноваційні процеси в реформуванні вищої освіти // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 4. – С. 97-100.
 13. Сиченко В.В. Запровадження Європейської парадигми кредитно-трансферної системи у ВНЗ в Україні // Економіка та держава. – 2009.– № 9 – С. 73-77.

Образование и безопасность: к проблеме реализации национальных интересов в сфере образования

Мусяенко И.И.

В статье рассматривается проблема реализации национальных интересов в сфере образования. Доказывается, что обеспечение безопасности в образовательной сфере на должном уровне является гарантом независимости Украины, условием ее устойчивого развития и возрастания благополучия граждан. Особое внимание уделяется вопросу модернизации образовательной политики в контексте национальной безопасности Украины.

Ключевые слова: национальная безопасность, национальные интересы, образование, модернизация.

Education and security: to the problem of national interest realization in the field of education

Musienko I.I.

In this article the problem of national interest realization in the field of education is considered. It is proved that security providing in the sphere of education on the worthy level is a guarantee of independence of Ukraine, a condition of its stable development and citizens well-being increase. Special attention is paid to the problem of educational policy modernization in the contexts of national security of Ukraine.

Key words: national security, national interests, education, modernization.